

САМОСТАВЛЕННЯ ПІДЛІТКІВ З РІЗНИМИ ТИПАМИ ҐЕНДЕРНО-РОЛЬОВОЇ ПОВЕДІНКИ

Miroshnechenko A.V. Adolescents' attitude toward themselves with different gender and role behavior / A.V. Miroshnechenko // Problems of Modern Psychology : Collection of research papers of Kamianets-Podilskiy Ivan Ohienko National University, G.S. Kostyuk Institute of Psychology at the National Academy of Pedagogical Science of Ukraine / scientific editing by S.D.Maksymenko, L.A.Onufriieva. – Issue 28. – Kamianets-Podilskiy : Aksioma, 2015. – P. 333–342.

А.В. Мирошнеченко. Самоствавлення підлітків з різними типами ґендерно-рольової поведінки. Стаття присвячена дослідженню актуальної проблеми ґендерних особливостей самоствавлення сучасних підлітків як важливого компонента їхньої ґендерної самосвідомості, адже саме в підлітковому віці відбувається остаточне формування ґендерної ідентичності, підліток приймає себе як представника певної статі і на основі цього формує ставлення до себе, будує свою поведінку. Розкрито психологічні основи понять «самоставлення», «ґендер» і «ґендерна роль». Окреслено проблему системного підходу щодо визначення психологічного змісту самоствавлення, що дозволяє розглядати дане поняття на трьох рівнях психологічного буття людини: діяльності, особистості як суб'єкта діяльності та самосвідомості як смислового ядра особистості. В результаті емпіричного дослідження з'ясовано співвідношення основних типів ґендерно-рольової поведінки підлітків (маскулінний, фемінінний, андрогінний, недиференційований). Виділено основні значущі відмінності самоствавлення підлітків з різними ґендерними ролями за такими критеріями: «Інтегральне почуття «за» чи «проти» свого Я», «Самоповага», «Ауто-симпатія», «Очікуване ставлення інших», «Самоінтерес», «Самовпевненість», «Ставлення інших», «Самоприйняття», «Самокерівництво», «Самозвинувачення», «Саморозуміння». Зроблено висновок, що ґендерна ідентичність підлітка, яка проявляється в певних видах ґендерної ролі, може розглядатися як чинник впливу на деякі прояви самоствавлення підлітків. Це означає, що формування самосвідомості, ставлення до себе і самооцінки підлітків пов'язане зі становленням їх ґендерної ідентичності та оцінкою себе як представника певної статі, що формується під впливом ґендерних стереотипів і ґендерно-типізованого виховання в сім'ї.

Ключові слова: самоствавлення, ґендер, ґендерна роль, ґендерна ідентичність, фемінінність, маскулінність, андрогінність, недиференційованість.

А.В. Мирошнеченко. Самоотношение подростков с разными типами ґендерно-ролевого поведения. Стаття посвящена исследованию актуаль-

ной проблемы гендерных особенностей самоотношения современных подростков как важного компонента их гендерного самосознания. Именно в подростковом возрасте происходит окончательное формирование гендерной идентичности, подросток принимает себя как представителя определенного пола и на основе этого формирует отношение к себе, строит свое поведение. Раскрыты психологические основы понятий «самоотношение», «гендер» и «гендерная роль». Определена проблема системного подхода к определению психологического содержания самоотношения, что позволяет рассматривать данное понятие на трех уровнях психологического бытия человека: деятельности, личности как субъекта деятельности и самосознания как смыслового ядра личности. В результате эмпирического исследования установлено соотношение основных типов гендерно-ролевого поведения подростков (маскулинный, фемининный, андрогинный, недифференцированный). Выделены основные значимые отличия самоотношения подростков с различными гендерными ролями по таким критериям как «Интегральное чувство «за» или «против» своего Я», «Самоуважение», «Аутосимпатия», «Ожидаемое отношение других», «Самоинтерес», «Самоуверенность», «Отношение других», «Самопринятие», «Саморуководство», «Самообвинение», «Самопонимание». Сделан вывод, что гендерная идентичность подростков, которая проявляется в определённых видах гендерной роли, может рассматриваться как фактор влияния на некоторые проявления самоотношения подростков. Это означает, что формирование самосознания, отношения к себе и самооценки подростков связаны со становлением их гендерной идентичности и оценкой себя как представителя определённого пола, который формируется под влиянием гендерных стереотипов и гендерно-типизированного воспитания в семье.

Ключевые слова: самоотношение, гендер, гендерная роль, гендерная идентичность, фемининность, маскулинность, андрогинность, недифференцированность.

Постановка проблеми дослідження. Суспільні трансформації, що відбуваються в нашій країні, сприяють підвищенню уваги до проблеми гендерних особливостей особистості. Водночас будь-які прояви людини як соціального суб'єкта залежать великою мірою від її ставлення до себе та самооцінки. У психологічній науці загальноновизнаним є факт, що належність до певної статі є одним із значущих параметрів оцінки особистістю самої себе й оточуючих. Водночас самоставлення як психологічний феномен у вітчизняній психології вивчалось переважно без урахування гендерного та вікового фактора.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вітчизняні психологи, поряд із зарубіжними, зробили свій внесок у з'ясування особливостей самоставлення чоловіків і жінок. Так, Є.П. Ільїн розглядає це питання, виділяючи два взаємопов'язаних аспек-

ти: адекватність самоствавлення осіб різної статі й порівняння уявлень щодо власного «Я-образу» хлопців та дівчат. А.В. Візгіна, С.Р. Пантелеєв та М.Л. Кубишкіна розглядали особливості формування самооцінки залежно від професійної спрямованості чоловіків і жінок та вважали, що специфіка самоствавлення особистості залежить від соціальних умов життя людини. О.В. Камінською досліджено гендерні особливості формування самоствавлення в юнацькому віці. Особливості самооцінки осіб різної статі різних вікових груп досліджувались І.Г. Герасимовою і О.М. Мороз. Зміни такої складової самоствавлення, як аутосимпатія, в залежності від життєвого досвіду чоловіків та жінок, були проаналізовані Ю.О.Кочневою і М.К. Омаровою. Різноманітні аспекти самоствавлення хлопців і дівчат описувались також у працях В.М. Князева, Н.М. Кирєєвої, В.Є. Каган. Водночас гендерні особливості самоствавлення підлітків, із урахуванням особливостей тієї чи іншої статі, вивчені психологами недостатньо.

У психології проблема самоствавлення розглядалася переважно в межах двох напрямків: як система самооцінок особистості (С. Куперсміт, Дж. Марвел, К. Роджерс, М. Розенберг, Л. Уельс, Р. Шавельзон та ін.) та у контексті розробки концепції самосвідомості особистості (О. О. Бодальов, Л. С. Виготський, І. С. Кон, В. М. Мясіщев, В. В. Столін, І. І. Чеснокова та ін.). Зокрема учені досліджували самоствавлення як компонент самосвідомості, зміни самосвідомості юнаків та їх вплив на самоствавлення, формування емоційно-ціннісного ставлення до себе й оточуючих.

Метою нашої статті є теоретичне та емпіричне дослідження психологічних особливостей самоствавлення підлітків з різними типами гендерно-рольової поведінки.

Виклад основного матеріалу дослідження. З метою повного аналізу гендерних аспектів ставлення до себе підлітків, доцільним буде розглянути підходи до тлумачення поняття «самоствавлення» у психологічній науці. Проблема самоствавлення у психології розглядається у контексті вивчення особистості як вітчизняними, так і зарубіжними дослідниками, проте єдність в інтерпретації змісту даного поняття відсутня.

Для опису самоствавлення у психологічній літературі використовуються такі поняття як узагальнена самооцінка (У. Джеймс, Р. Берн, С. Куперсміт, М. Розенберг), самоповага, самоприйняття (І. С. Кон, К. Роджерс), емоційно-ціннісне ставлення до себе, самоствавлення (Н. І. Сарджвеладзе, В. В. Столін, С. Р. Пантелеєв), самовпевненість, відчуття власної гідності,

самозадоволення, аутосимпатія, самоцінність та ін. Найбільш уживаними серед них є узагальнена самооцінка, самоповага, саможестивлення, емоційно-ціннісне ставлення до себе [5].

Зарубіжними вченими саможестивлення розглядається більшою мірою як узагальнена самооцінка, яка виступає в якості стійкого надситуаційного особистісного утворення, що виражає міру позитивного ставлення індивіда до себе, інтегрованого із часткових самооцінок (Х. Балтер) та має вияв у почутті схвалення, що відображає впевненість індивіда у власній самоцінності, значимості (С. Куперсміт) [1, 5].

Уперше термін «саможестивлення» як самостійна психологічна категорія був уведений Н. І. Сарджвеладзе. Ставлення людини до себе описувалось ним через категорію установки як загального і єдиного механізму формування усієї системи ставлень, в яку саможестивлення включене як структурний елемент [7]. У рамках цієї концептуальної моделі воно визначається як ставлення суб'єкта потреби до ситуації її задоволення, яке спрямоване на самого себе.

В. М. М'ясищев [3] в рамках теорії «ставлень» розглядає ставлення до себе як єдність змістовних і динамічних аспектів особистості, міру усвідомлення та якість емоційно-ціннісного прийняття себе як ініціативного і відповідального начала соціальної активності. Структура саможестивлення складається з двох компонентів: раціонального ставлення до себе як суб'єкта соціальної активності («образ – Я» або категоріальне «Я») й емоційно-ціннісного ставлення до себе – переживання та оцінки власної значущості як суб'єкта соціальної активності, що створюють рефлексивне «Я».

Вітчизняні дослідники, які визначають саможестивлення особистості як установочне утворення, акцентують свою увагу на його місці в системі саморегуляції. При цьому саморегуляція розуміється як процес організації особистістю своєї поведінки, «в який включені результати самопізнання та емоційно-ціннісного ставлення до себе» [3].

У концепції В. В. Століна саможестивлення розглядається як стійке почуття на адресу власного «Я», яке містить низку специфічних модальностей (вимірювань), що різняться як за емоційним тоном, переживанням, так і за семантичним змістом відповідного ставлення до себе. Отже, воно не замикається внутрішнім простором особистості, а через мотиви пов'язується з реальною життєдіяльністю суб'єкта [7]. Ставлення до себе носить адитивний характер, який виражається у тому, що кожна з його

емоційних компонент вносить незалежний і однопорядковий вклад в узагальнене почуття «Я».

С. Р. Пантелеев пропонує принцип ієрархічно-динамічної структури самоствавлення, спираючись на розроблені О. М. Леонтьєвим уявлення про ієрархічно-динамічну будову мотиваційної сфери особистості, визначеної смислоутворюючими мотивами. С. Р. Пантелеев відмічає, що однакові за емоційною семантичною модальністю компоненти самоствавлення можуть виражати різний ціннісно-смысловий зміст для особистості [4].

Найбільш перспективним у сучасній психології є розгляд самоствавлення як безпосередньо представленого в свідомості особистісного смислу «Я». В основу такого підходу покладена ідея, що самоствавлення базується на оцінці особистістю свого «Я», власних рис по відношенню до мотивів, які виражають її потребу в самореалізації. Самоствавлення в рамках даного підходу розуміється як співвідношення особистістю власних якостей з мотивами її самореалізації. У свідомості суб'єкта воно семантично оформлюється (когнітивна складова) і переживається (емоційна складова). Когнітивна складова самоствавлення у свідомості виражається у самосприйнятті, емоційна – у виникненні емоцій, відчуттів, спрямованих на себе. Суб'єкт ставиться до свого «Я» у залежності від того, чи сприймається воно як умова досягнення мотивів особистості. Звідси ставлення людини до себе може бути позитивним («Я» – умова, що сприяє самореалізації), негативним («Я» – умова, що перешкоджає самореалізації) або конфліктним («Я» – умова, яка водночас і сприяє, і перешкоджає самореалізації) [4].

Підсумовуючи огляд точок зору на проблему самоствавлення, можна зробити висновок, що більшість дослідників розглядають ставлення до себе у трьох ракурсах: як афективний компонент самосвідомості, як рису особистості, як компонент саморегуляції. Системний аналіз самоствавлення передбачає його розгляд на трьох рівнях психологічного буття людини: діяльності, особистості як суб'єкта діяльності та самосвідомості як смислового ядра особистості.

Дослідження проблеми гендерних аспектів самоствавлення нерозривно пов'язана з розумінням феномена гендеру та гендерної ідентичності як структурного компонента самосвідомості підлітків. Більшість дослідників розуміють гендер як психологічну стать особистості, що нерозривно пов'язана з гендерною ідентичністю, яка є складовою особистісної ідентичності (Ш. Берн, А.В. Візгіна, В.Є. Каган, І.С. Клецина, С.Р. Пантелеев). Саме в підлітковому віці

відбувається остаточне формування гендерної ідентичності, особистість приймає себе як представника певної статі і на основі цього формує ставлення до себе, будує свою поведінку.

На специфіку гендерної ідентичності суттєво впливає процес гендерно-рольової соціалізації, під впливом якої в особистості формуються уявлення про гендерні ролі, які вона повинна виконувати, щоб відповідати соціальним взірцям маскулінності та фемінінності.

У своїх дослідженнях Т.В. Говорун визначає гендерні ролі як соціальні норми, які визначають функції, обов'язки чоловіків і жінок у сім'ї та суспільстві. Дотримання гендерної ролі – це комбінація всього, що людина робить, говорить, як поводить себе, щоб відповідати прийнятним у суспільстві щодо чоловіків і жінок нормам і приписам [2]. Гендерна роль як уявлення людини про себе як істоту певної статі пов'язана з культурними нормами, співвідноситься з чоловічими або жіночими моделями поведінки, властивими соціальним ситуаціям. Гендерна роль формується в процесі нерозривної взаємодії біологічного та соціокультурного чинників і зумовлює специфіку поведінки особистості, її сприймання себе та оточуючих.

Ставлення особистості до атрибутів гендерної ролі та до власної статевої приналежності виявляється у її статеворольовій позиції. Поведінка ж, яка реалізує нормативні очікування або орієнтована на них, називається авторами статеворольовою поведінкою, або гендерною поведінкою [2].

При аналізі гендерних особливостей самоствавлення необхідно враховувати його взаємозв'язок із соціально-психологічними чинниками, зокрема: відповідність самоствавлення гендерним ролям особистості в соціумі; залежність ступеня вираження самоствавлення від типу гендерно-рольової поведінки особистості (домінування маскулінності, фемінінності, андрогінності чи недиференційованості).

З метою виявлення психологічних особливостей самоствавлення підлітків з різною гендерно-рольовою поведінкою нами було проведено емпіричне дослідження на базі Полтавської гімназії № 33. У дослідженні взяли участь 112 учнів 6-х – 9-х класів.

Для реалізації поставленої мети ми обрали методику дослідження гендерних ролей (за С. Бем), спрямовану на визначення типів гендерно-рольової поведінки підлітків (маскулінний, фемінінний, андрогінний та недиференційований), та «Опитувальник самовідношення» (за В.В.Століним і С.Р. Пантелєєвим) для визначення різних аспектів самоствавлення підлітків.

Порівняльний аналіз результатів емпіричного дослідження показав деякі відмінності в особливостях самоствавлення підлітків з різними гендерними ролями.

Результати порівняльного кількісного аналізу свідчать, що у підлітків з *маскулінною* гендерно-рольовою поведінкою завищений рівень самоствавлення за такими факторами як глобальне самоствавлення (76%), тобто внутрішнє інтегральне позитивне ставлення до свого «Я» (75%) та самоінтерес (60%). Високий рівень за такими шкалами самовпевненість (55%), самоприйняття (63%), самоповага (57%), аутосимпатія (61%) і самокерівництво (57%). Найменш вираженими є такі складові самоствавлення, як очікування позитивного ставлення від інших (37%).

У підлітків з *фемінінним* типом гендерних ролей яскраво вираженим є інтегральне позитивне ставлення до свого «Я» (77%), та самоінтерес (79%). Характерним є також переважання таких компонентів самоствавлення як саморозуміння (60%), самокерівництво (61%) та самоповага (61%). Занижений рівень самоствавлення за факторами самоприйняття (45%) й очікування позитивного ставлення від інших (36%). Адекватне ставлення до себе виявлено за шкалами самозвинувачення (52%), самовпевненість (51%), аутосимпатія (54%).

Для *андрогінних* підлітків, так само як і для інших двох груп респондентів, характерним є домінування таких факторів як інтегральне позитивне ставлення до свого «Я» (81%) та самоінтерес (76%). Інші фактори є адекватно вираженими (ставлення інших) або мають високий рівень прояву. Причому високі показники за шкалою самозвинувачення (56%), поряд з високим самоприйняттям, самовпевненістю, аутосимпатією та самоповагою, можуть свідчити про можливий внутрішній конфлікт, спричинений наявністю гендерних стереотипів щодо типових способів поведінки та ролей чоловіків і жінок.

Виходячи з даного кількісного аналізу можна стверджувати, що як у маскулінних, так і у фемінінних і андрогінних підлітків переважаючими типами самоствавлення є: інтегральне позитивне ставлення до свого «Я» та самоінтерес. Це свідчить про інтерес до своїх думок і почуттів, про готовність спілкуватися з собою «на рівних», впевненість в своїй цікавості для інших людей. Разом з тим, низькі показники щодо «очікування позитивного ставлення від інших» як у маскулінних (37%), так і у фемінінних підлітків (36%) свідчать про їх невпевненість в тому, що вони здатні викликати повагу оточуючих, схвалення і підтримку. Або навіть очікують осуду з боку інших. Це може бути наслідком

максималізму, конфліктності та інших психологічних особливостей типових для підліткового віку.

Слід відмітити занижений рівень самоприйняття фемінних підлітків (45%), порівняно з іншими групами респондентів. Дані показники вказують на схильність сприймати себе занадто критично. Симпатія до себе не досить виражена і проявляється епізодично. Їх негативна самооцінка може існувати в різних формах: від опису себе в комічному світлі до самоприпинення.

Можливий внутрішній конфлікт при неузгодженості глобального позитивного самоприйняття та очікування негативного ставлення від інших з боку фемінних і маскулінних підлітків; самозвинувачення андрогінних підлітків. Такі суперечливі показники можна пояснити тим, що більшість досліджуваних підлітків мають розмиту (дифузну) гендерну ідентичність, для якої характерним є середній рівень незадоволеності собою і своїми можливостями, сумніви щодо здатності викликати в інших повагу; сумніви в цінностях власної особистості; відстороненість на межі з байдужістю до власного «Я», втрата інтересу до свого внутрішнього світу; ригідність Я-концепції – небажання змінюватися на фоні загального позитивного ставлення до себе; уявлення про те, що власні особистість, характер і діяльність здатні викликати зневагу, нерозуміння, осуд; наявність внутрішніх конфліктів особистості, сумнівів, незгоди з собою, занижена самооцінка.

Висновки. Гендерна ідентичність підлітка, що проявляється в певних видах гендерної ролі, може розглядатися як чинник впливу на деякі прояви самоставлення підлітків. Це означає, що формування самосвідомості, ставлення до себе і самооцінки підлітків пов'язане зі становленням їх гендерної ідентичності та оцінкою себе як представника певної статі, що формується під впливом гендерних стереотипів і гендерно-типізованого виховання в сім'ї.

Перспективами подальших досліджень можуть виступати вивчення психолого-педагогічних умов формування позитивного самоставлення підлітків, підвищення їх самооцінки в рамках адекватної статі гендерної ідентичності.

Список використаних джерел

1. Бернс Р. Развитие Я-концепции и воспитание / Р. Бернс. – М. : Прогресс, 1986. – 420 с.
2. Говорун Т. В. Гендерна психологія / Тамара Василівна Говорун, Оксана Михайлівна Кікінежді. – К. : Либідь, 2004. – 308 с.

3. Кольшко А. М. Психология самоотношения : Учеб. пособие / А. М. Кольшко. – Гродно : ГрГУ, 2004. – 102 с.
4. Пантелеев С. Р. Самоотношение как эмоционально-оценочная система / С. Р. Пантелеев. – М. : Изд-во МГУ, 1991. – 108 с.
5. Сарджвеладзе Н. И. Личность и её взаимодействие с социальной средой / Н. И. Сарджвеладзе. – Тбилиси : Мецниереба, 1989. – 187 с.
6. Соколова Е. Т. Самосознание и самооценка при аномалиях личности / Е. Т. Соколова. – М. : МГУ, 1989. – 215 с.
7. Столин В. В. Самосознание личности / В. В. Столин. – М. : Изд-во МГУ, 1983. – 284 с.

Spysok vykorystanyh dzherel

1. Berns R. Razvitie Ja-koncepcii i vospitanie / R. Berns. – М. : Progress, 1986. – 420 s.
2. Govorun T. V. Genderna psihologija / Tamara Vasylivna Govorun, Oksana Myhajlivna Kikinezhdni. – К. : Lybid', 2004. – 308 s.
3. Kolyshko A. M. Psihologija samoотноsheniya : Ucheb. posobie / A. M. Kolyshko. – Grodno : GrGU, 2004. – 102 s.
4. Panteleev S. R. Samoотноshenie kak jemocional'no-ocenochnaja sistema / S. R. Panteleev. – М. : Izd-vo MGU, 1991. – 108 s.
5. Sardzhveladze N. I. Lichnost' i ee vzaimodejstvie s social'noj sredoj / N. I. Sardzhveladze. – Tbilisi : Mecniereba, 1989. – 187 s.
6. Sokolova E. T. Samosoznanie i samoocenka pri anomalijah lichnosti / E. T. Sokolova. – М. : MGU, 1989. – 215 s.
7. Stolin V. V. Samosoznanie lichnosti / V. V. Stolin. – М. : Izd-vo MGU, 1983. – 284 s.

A.V. Miroshnechenko. Adolescents' attitude toward themselves with different gender and role behavior. The article is devoted to actual problems of the gender peculiarities of modern adolescents' attitude toward themselves as an important component of their gender self-consciousness, because the final formation of gender identity takes place in adolescence, a teenager accepts himself as a representative of a particular sex and forms the attitude toward him, forms his behavior based on this. The psychological foundations of the concepts of «self-attitude», «gender» and «gender role» is disclosed. The problem of systematic approach to determining the psychological content of self-attitude, that allows to consider this concept on three levels of psychological human being: the activities, the person as the subject of activities and self-consciousness as the semantic core of the personality. As a result of the empirical study the correlation between the main types of adolescents' gender-role behavior (masculine, feminine, androgynous, undifferentiated) is explicated. The basic significant

differences of teenagers' self-attitude with different gender roles are distinguished to such criteria as «Integral feeling «for» or «against» the Self», «Self-esteem», «Self-sympathy», «Expecting others' attitude», «Self-interest», «Self-confidence», «Others' attitude», «Self-acceptance», «Self-leading», «Self-blame», «Self-understanding». It is concluded that adolescents' gender identity, which manifests itself in certain types of gender roles may be considered as a factor of influence on some manifestations of adolescents' attitude toward themselves. It means that formation of their self-consciousness, attitude toward themselves and self-esteem is connected to the formation of gender identity and regarding oneself as a representative of a certain gender, which is formed under the impact of gender stereotypes and gender typed upbringing in a family.

Key words: self-attitude, gender, gender role, gender identity, femininity, masculinity, androgyny, undifferentiability.

Received January 12, 2015

Revised January 27, 2015

Accepted February 11, 2015

УДК 159.955+159.956

Л.А. Мойсеєнко

Lmoseyenko@yansex.ru

І.М. Гураль

inesa.gural@gmail.com

ПРОЦЕСУАЛЬНО-ДИНАМІЧНИЙ ЗМІСТ ПРОЕКТУВАННЯ РОЗВ'ЯЗКУ ТВОРЧИХ МАТЕМАТИЧНИХ ЗАДАЧ

Moiseienko L.A. Procedural and dynamic content of designing solution of creative mathematical problems / L.A. Moiseienko, I.M. Hural // Problems of Modern Psychology : Collection of research papers of Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University, G.S. Kostyuk Institute of Psychology at the National Academy of Pedagogical Science of Ukraine / scientific editing by S.D.Maksymenko, L.A.Onufrieva. – Issue 28. – Kamianets-Podilskyi : Aksioma, 2015. – P. 342–353.

Л.А. Мойсеєнко, І.М. Гураль. Процесуально-динамічний зміст проектування розв'язку творчих математичних задач. У статті розглядаються питання стосовно психологічної сутності процесу проектування розв'язку творчої математичної задачі.

L.A. Moiseienko – the scientific contribution of the co-author is 50%,

I.M. Hural – the scientific contribution of the co-author is 50%.